

اهمیت شیر و نماد آن در فرهنگ ایران از دوران باستان تا به امروز --- انتقال فرهنگ شیری به کشورهای دیگر جهان ---

جمشید جمشیدی

پیشگفتار

فرتور ۱- شاخصه های شیر و خورشید.

از دوران باستان در ایران قرار دادن نماد شیر در جوار خورشید همیشه الهام بخش بوده است. شیر خورشید است و خورشید آتش. شیر نیز سرشت قدرت و حیات بخشی آتش گونه دارد. در شرایط خاص اجتماعی- فرهنگی و سیاسی شخصیت های این دو می تواند متفاوت باشد. فرتور ۱ نمونه ای از این ویژگی ها را جمع بندی کرده است. شیر و خورشید نماد قدرت و اقتدار، زندگی و استقامت، شجاعت و وفاداری، خردمندی بوده است. مضافاً شیر و خورشید از ویژگی حمایت کنندگی و تفوق نیز برخوردارند. این چنین ویژگی های شیر و خورشید الهام بخش است که سبب ماندگاری آن ها در فرهنگ غنی ایرانی شده است. در دنباله به تأثیرات این رویکرد مستمر ایرانی در فرهنگ های دیگر جهان نیز خواهیم پرداخت. عجلالتا به پویشی در باره ظهور تاریخی- فرهنگی این حیوان در منابع می پردازم.

شیر در اسطوره و آئین های دینی

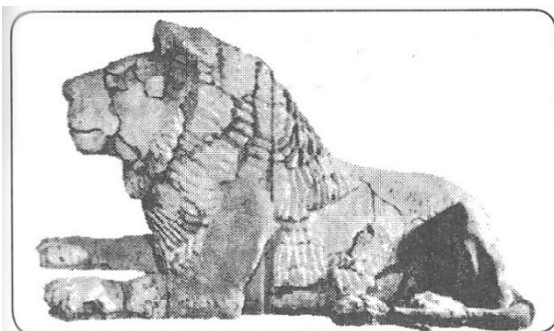

فرتور ۲- آناهیتا ایستاده روی شیر به همراه شعاع خورشید دیده می شود. اردشیر هخامنشی در حال ادای احترام به آناهیتا است.

قدیمی ترین اثری که در آن شیر، البته به همراه خورشید، در سواحل دریای سیاه کشف شده مهری است که در آن الهه آناهیتا بر روی یک شیر جلوس کرده است (فرتور ۲). در سمت راست آناهیتا ۲۱ شعاع خورشید نیز دیده می شود. پادشاه اردشیر هخامنشی دست نیایش در مقابل آناهیتا بلند کرده است. این مهر در موزه بریتیش (British museum) نگهداری می شود.

احترام و نیایش خورشید یادگار آئین میترا است که قدمتی هفت هزار ساله دارد. میترا زائیده روشنائی در منابع غربی به خورشید شکست ناپذیر^۱ معروف است. در آئین میترا سخن از شیر هم شده است. اعتلای سطح روحانیت مریدان در آئین میترا تحت هفت مقام بیان شده است^۲. مقام ها با کسب معلوماتی در زمینه الهیات، نجوم و علم رمل و طالع و شرکت در نیایش ها قابل دسترسی بوده است. این هفت مقام به ترتیب از سطح پائین عبارتند از کلاغ^۳، همسر^۴، سرباز^۵، شیر^۶، پارسی^۷، پیک خورشید^۸ و در نهایت به پیر^۹ ارتقاع می یابد. رفتار، پوشش و اخلاق مرید در هر مقام ویژگی خود را داشت. برای مثال شخصی که کسب مقام شیر را کرده است حرکات و طنینی به مانند حرکات و غرش شیر را از خود بروز می داده است. برج پنجم از دوازده برج در منطقه البروج یا زودیاک میترا (تصاویر زنده آسمانی) شیر (۲۳ ژوئن تا ۲۲ اگست) قابل رویت است.

همان گونه که مشاهده می شود نماد شیر قبل از ظهور در میان نمادهای پادشاهی در آئین های دینی خود را بروز می دهد. این احتمال غیر ممکن نیست که بگوئیم جایگاه برتر و قابل احترام آئین های دینی در فرهنگ باستان انگیزه بکار گیری این نمادها را در حوزه های دیگر از جمله نظام های پادشاهی سبب شده باشد.

شیر نشسته در شوش

کاوه فرّخ^{۱۰} در مقاله مبسوطی که درباره موتیف های شیر و خورشید منتشر کرده است مهر آناهیتا را که در بالا به معرفی آن پرداختم قدیمی ترین اثر در ایران باستان یاد می کند.

در فرتور ۳ تصویر یک شیر سنگی را مشاهده می کنید که مربوط به هزاره چهارم پیش از

فرتور ۳- شیر سنگی یادگار حکومت ایلامیان در شوش در دشت خوزستان.

¹ Sol Invictus Mithras

^۲ آئین میترا- نوشته مارتین ورمازرن- ترجمه بزرگ نادرزاد- نشر چشمه، تهران ۱۳۸۰

³ Cotax

⁴ Nymphux

⁵ Miles

⁶ Leo

⁷ Perses

⁸ Heliodromus

⁹ Pater

¹⁰ <https://www.kavehfarrokhi.com/iranian-studies/iranica/ferdowsi-the-shahnameh/the-lion-and-sun-motif-of-iran-a-brief-analysis>

این مقاله سیر بکارگیری گونه های بسیار نماد شیر و خورشید را در مقاطع تاریخی بسیار از باستان تا به امروز معرفی می کند. علاقه مندان به این مبحث را به مطالعه آن توصیه می کنم.

میلاد در زمان حکومت ایلامیان در شوش یافت شده است^{۱۱}. این تصویر شاهد دیگری است مبنی بر سابقه شناخت این حیوان ماندگار و خاطره آمیز در هزاره های بسیار دور در میان ایرانیان.

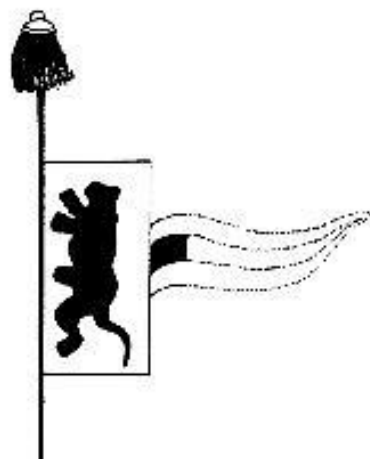
آغاز بکارگیری نماد های شیر، شیر و خورشید در پرچم

فارغ از معرفی نمونه آثار بسیار غیر از پرچم از جمله سکه، مهر، ستوهای تخت جمشید و معماری ها، در این رویه با عاریه گرفتن تصاویر از مقاله کاوه فرّخ، تعدادی از پرچم هائی را که منقوش به تصویر شیر و سپس به شیر و خورشید در کنار یکدیگر در قلمروی کشور ایران ظاهر می شوند معرفی می کنم.

پرچم منقوش به تصویر شیر (فرتور ۴) برای اولین بار در حکومت (ترکان) غزنوی در قرن یازدهم بکار گرفته می شود. پرچم بعدی مربوط به دوره مغول (تیمور لنگ) در قرن چهاردهم است که برای اولین بار منقوش به نماد شیر و خورشید (فرتور ۵) می شود.

فرتور ۵- پرچم تیمور لنگ

فرتور ۴- پرچم غزنوی

فرتور ۶- دو نوع پرچم در حکومت صفوی

^{۱۱} قوم های ایرانی پیش از آریائی‌ان و آریائی‌ان- نویسنده دکتر فریدون عبدلی فرد- انتشارات هیرمند- ۱۳۹۶

برای اولین بار در دوران صفویه شیعه گرای قرن شانزدهم است که پرچم رنگی با نماد شیر و خورشید به سبک مدرن آن ظاهر می شود (فرتور ۶).

گر چه سنت الهام بخش نماد شیر و خورشید حفظ می شود اما متأسفانه در پرچم حکومت قاجار است که برای اولین بار بدست شیر وفادار و نماد شجاعت شمشیر ذوالفقار می دهند که خواه ناخواه ترسناکی و خشونت باری آن را برجسته می کند. این رویکرد خروجی تمایل تندروانه حکومتیان به دین اسلام بوده است.

با توجه به شواهدی که در سطور بالا ارائه شد می توان با اطمینان قاطع متذکر شد که نقوش نمادین الهام بخش شیر و خورشید در پرچم حکومت های پسین نیز تنها نشان از احترام و حفظ یک سنت تاریخی فرهنگی این مرز و بوم است و هرگز متعلق به یک نحله فکری و موضع خاص سیاسی نیست.

شیر در امثال و حکم

به معرفی ضرب المثل های فارسی^{۱۲} چندی که شیر عنوان آن شده است می پردازم. ضرب المثل ها بیان تفکرات، روحیات و خصوصیات اخلاقی و عقیدتی افراد جامعه محسوب می شوند.

۱- شیر اگر پیر است باز هم شیر است: اشخاص بزرگ و با شخصیت هر چند برکنار شده باشند باز هم شخصیت و عظمت خود را از دست نمی دهند.

۲- شیر هم شیر بود گر چه به زنجیر بود نبود رنج قلاده شرف شیر زیان.

۳- شیری یا روباه: دست پر یا دست خالی آمده ای؟ پرسش از کسی که برای کاری رفته است.

۴- شیر تو شیر شدن: نا بسامانی و بی نظمی،

۵- با دم شیر بازی کردن: خود را به خطر انداختن،

۶- نعره هیچ شیری خانه چوبی را خراب نمی کند: شیر که هنگام حمله نعره می زند و آشکارا حمله می کند، خطرش کمتر از موریانه ای است که بی سر و صدا چوب را می خورد و خانه را نابود می کند. یا، ضربه منافق و دورو بسیار بیشتر از ضربه و دشمنی دیگران است! (منبع ضرب المثل های ۴، ۵، ۶)^{۱۳}

معرفی حیوان شیر از ایران به چین

در چین باستان حیوان شیر وجود نداشته است اما با اطلاعاتی که از این حیوان از سوی ایرانیان به آن ها منتقل شده بود تندبسی با ذوق و خلاقیت خود ساختند و با شاخصه های عاطفی و واقعی که به آن منسوب کردند در مقابل ساختمان های بسیار به نمایش گذاشتند که البته همچنان ادامه دارد. حکایت معرفی شیر از ایران به چین در دو منبع ترسیم شده است^{۱۴}. منبعی که منتسب به

^{۱۲} ضرب المثل های فارسی- گلچینی از بوستان مثل ها فارسی- گردآورنده محمود سروری فخر- انتشارات پل، چاپ سجد ۱۳۸۵
^{۱۳} <https://www.daneshchi.ir/%d9%86%d8%b9%d8%b1%d9%87-%d9%87%db%8c%da%86-%d8%b4%db%8c%d8%b1%db%8c-%d8%ae%d8%a7%d9%86%d9%87-%da%86%d9%88%d8%a8%db%8c-%d8%b1%d8%a7-%d8%ae%d8%b1%d8%a7%d8%a8-%d9%86%d9%85%db%8c%da%a9%d9%86%d8%af/>

^{۱۴} https://en.wikipedia.org/wiki/Chinese_guardian_lion

دستگاه دولتی در زمان سلسله "هان"^{۱۵} است می گوید در حدود اواخر قرن اول میلادی شیر از طرف حکومت پارتیان(اشکانیان) در مسیر جاده ابریشم از خطه سمرقند و سغدیا به حکومت وقت هدیه می شود. از این به بعد تندیس تخیلی ساخته شده از این حیوان در آستان ساختمان دربار به نمایش گذاشته شده است تا حفاظت و حمایت از دربار را به عهده گیرد.

منبع دیگر که قدیمی تر است منسوب به منابع بودائی است که معرفی این حیوان در اواخر قرن سوم پیش از میلاد ذکر شده است. معرفی این حیوان از منابع بودیسم به دربار "هان" صورت گرفته است. شیر را در منابع چینی "شی شی"^{۱۶} می گویند که از نقطه نظر زبان شناسی ریشه در واژه شیر فارسی دارد. همان گونه که در فرتورها مشاهده می شود تندیس های "شی شی" بر گرفته از شیر ایرانی به جهت تخیلی بودن آن کمتر به شیر واقعی شباهت دارد. "شی شی" به عنوان حافظ و نگهبان از ساختمان های امپراتوری و حمایت از مسئولین حکومتی، قبور و غیره

تعبیه می شوند. اما تعبیه تندیس ها در مقابل دروازه مکان های قدسی از جمله معابد مضافاً به قصد دور کردن بدبینی و نیات بد از این مکان ها ذکر شده است.

همیشه دو تندیس به نماد "ین"^{۱۷} و "یان"^{۱۸} (فرتور) در جلوی مکان های یاد شده تعبیه می شود. یکی از آن ها در سمت راست با جنس مذکر(یان) و دهان باز(نماد برونی) به همراه یک توپ زیر پنجه راست آن و دیگری در سمت چپ

با جنس مونث(ین) و دهان بسته(نماد درونی) به همراه بچه های شیر مشاهده می شود. ستبری و قدرتمندی "شی شی" از طریق چشمگیر کردن ساختار پنجه، دندان آن ها نمایش داده می شود. "شی شی" از چین به کشورهای گوناگون از جمله کره، ژاپن، میانمار، فیلیپین، تبت، ویتنام و غیره معرفی شده است. "شی شی" در اواخر قرن هشتم در عصر "هی آن"^{۱۹} برای اولین بار به ژاپن معرفی می شود و جلوی دروازه معابد "آئین شینتو" تعبیه می گردد. "شی شی" چینی را در ژاپن "کوما اینو"^{۲۰} که به معنای شیر- سگ است می نامند، اما در جزیره اوکیناوا در جنوب ژاپن به "شی سا"^{۲۱} نامور است. "کوما اینو" یا "شی سا" در ژاپن به مانند "شی شی" چینی همیشه به گونه جفت که یکی از آن ها با دهان باز و دیگری با دهان بسته است تزئین معابد می شوند. در تعابیر دینی این کشور دهان باز و بسته گویای آفرینش و تباهی جهان یا مانترای "اون"^{۲۲} بودیسم است.

¹⁵ Han Dynasty(202BC~220AD)

¹⁶ shishi

¹⁷ Yin

¹⁸ Yang

¹⁹ Heian

²⁰ komainu

²¹ shisa

²² AUN

(در زیر دو تصویر از معابد ژاپنی که کوما اینو (شی شی) ها جلوی دروازه آن ها تعبیه شده اند معرفی می شود.)

معبد یاساکا (Yasaka) در کیوتو- دو شی شی (کوما اینو) در دو طرف دروازه معبد قابل مشاهده است.

معبد یاساکا در استان سائیتاما (Saitama)- دو شی شی در دو طرف بیرون دروازه معبد مشاهده می شود.

هر سال در ۱۵ تا ۱۶ اکتبر در شهری (مینوو) که من زندگی می کنم جشنی برگزار می شود که در آن مردانی با نقاب سرخ رنگ حیوان تخیلی شیر (شی شی) کودکان و زنان را دنبال می کنند و بانی های مخصوصی آن ها را به ملایمت می زنند. زدن کودکان زدودن پلیدی ها و ناهنجاری ها از آن ها و القای هوشمندی برای آن ها، و از طرفی زدن زن ها به قصد آرزوی داشتن فرزندان سالم و با هوش برای آن هاست. از آن پس نقاب داران به منازل سر می زنند و با ورد خواندن برای ساکنین خانه ها آرزوی زندگی بی خطر و عاری از بیماری می کنند.

"رقص شی شی"^{۲۳} (فرتور زیر) هم که بسیار محبوب است در نقاطی از ژاپن برگزار می شود. ریشه اصلی این مراسم را هم چینی می دانند که از طریق کره وارد ژاپن شده است. یک یا چند نفر در زیر پوششی با نقاب کامل سر "شی شی" در محل گردش می کنند و مردم را تشویق به دست زدن یا گاز گرفتن سر "شی شی" می کنند تا از خاصیت بلا گردی آن مستفیض شوند.

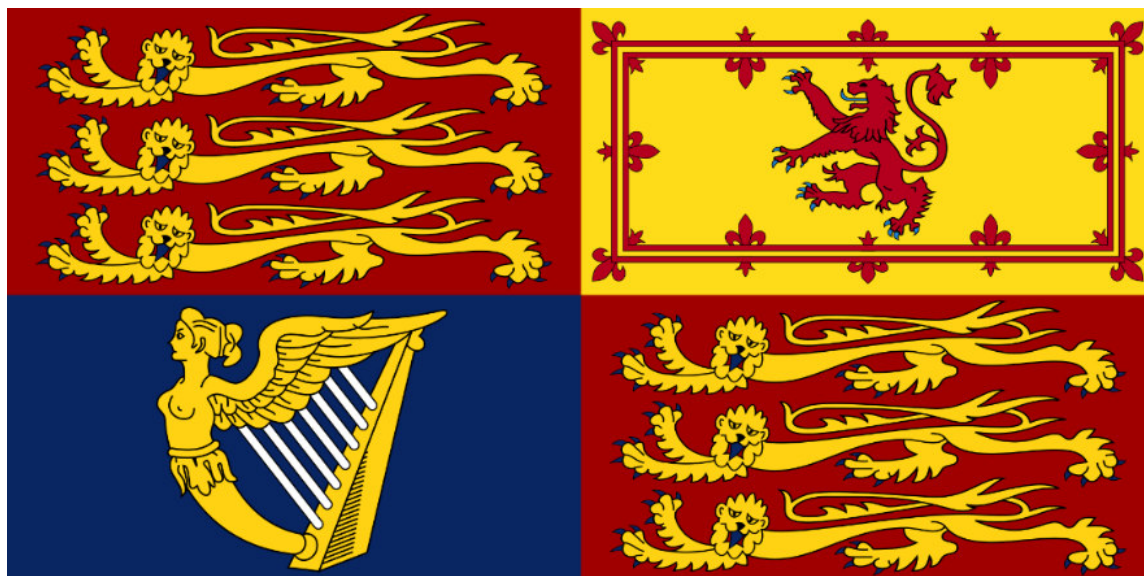

رقص شی شی در شهر تویاما (Toyama)

پسگفتار

لازم دیدم در پایان چند جمله ای در پاسخ به ادعائی که برخی افراد مبنی بر وجود ذات درنده خوئی شیر، نماد آن را در پرچم کشورمان خار می‌شمارند بنگارم. آن‌ها بسادگی از پیشینه ی تاریخ و فرهنگ بومی که در پروسه شکل‌گیری این پرچم که من در بالا به تفسیر در باره آن نگاشتم عبور می‌کنند. انتخاب نماد شیر بر روی پرچم یک کشور هرگز به هدف برانگیختن احساس خوف و ترس ادر مقابل رفتار دست اندکاران مدیریت کشور نبوده بلکه بکارگیری نماد شیر در پرچم می‌تواند الهام بخش شجاعت و پایداری برای رهبران، مسئولین و شهروندان باشد تا با اقتدار در تحقق شکوفائی و توسعه کشور خود بکوشند.

اجازه بدهید نمونه ی پرچم اتحادیه پادشاهی انگلستان که نماد شیر در آن برجسته است را معرفی کنم. همان گونه که مشاهده می‌شود در تمام آن‌ها نماد شیر برجسته است. آیا این حکومت‌ها جزء کشورهای خودکامه بحساب می‌آیند؟ آن‌ها به گونه ای شهروندان خود را در خوف مطیع بالامنازع حکومت می‌کنند؟ قضاوت با شماست. پرچم‌های دیگر را هم در رویه بعدی ببینید.

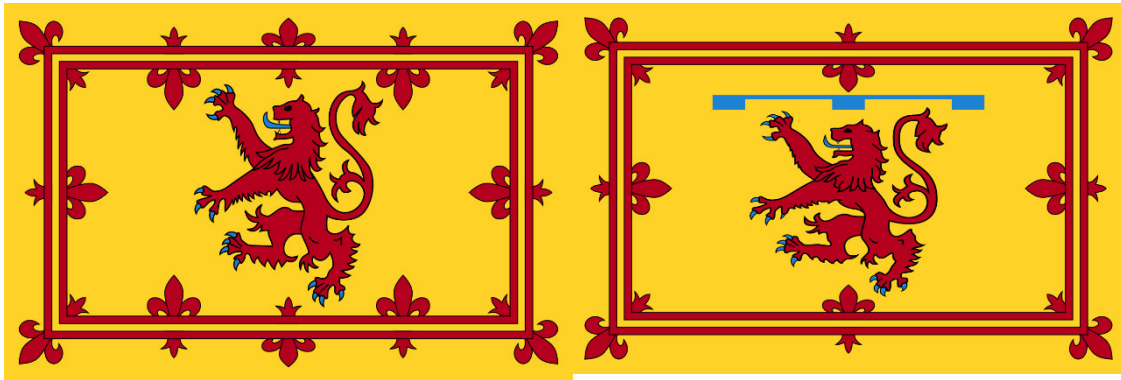
Royal Standard Flag of United Kingdom of England

King Charles III Flag

Banner of Scotland

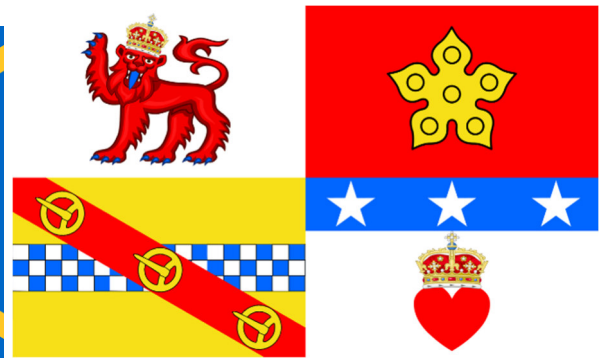

Flag of Scotland

Flag of the Duke of Rothesay

Flag of Lothian

Flag of Angus

Flag of Sri Lanka

منابع

۱. آئین میترا- نوشته مارتین ورمازرن- ترجمه بزرگ نادرزاد- نشر چشمه، تهران ۱۳۸۰
2. <https://www.kavehfarrokhi.com/iranian-studies/iranica/ferdowsi-the-shahnameh/the-lion-and-sun-motif-of-iran-a-brief-analysis>
۳. قوم های ایرانی پیش از آریائی‌ان و آریائی‌ان- نویسنده دکتر فریدون عبدلی فرد- انتشارات هیرمند- ۱۳۹۶
۴. ضرب المثل های فارسی- گلچینی از بوستان مثل ها فارسی- گردآورنده محمود سروری فخر- انتشارات پل، چاپ سجد ۱۳۸۵
5. <https://www.daneshchi.ir/%d9%86%d8%b9%d8%b1%d9%87-%d9%87%db%8c%da%86-%d8%b4%db%8c%d8%b1%db%8c-%d8%ae%d8%a7%d9%86%d9%87-%da%86%d9%88%d8%a8%db%8c-%d8%b1%d8%a7-%d8%ae%d8%b1%d8%a7%d8%a8-%d9%86%d9%85%db%8c%da%a9%d9%86%d8%af/>
6. https://en.wikipedia.org/wiki/Chinese_guardian_lions

پایان- اوساکا- ۴ می ۲۰۲۳